

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

О. М. Омельчук

кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Хмельницького університету
управління та права

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ НОВОГО ЧАСУ

З'ясовано історичні аспекти уявлень про поведінку людини у філософії права епохи Нового часу, коли ідеї природного права відіграли революційну роль у відстоюванні можливостей людини, а також у формуванні юридично обов'язкових правил поведінки. Свободолюбство як суттєва риса людини проголошувалась її невід'ємним правом. У філософських ідеях природного права того часу людина розглядалась як господар свого життя, що самостійно визначає свою поведінку на підставі здорового глузду.

Ключові слова: поведінка людини, свобода, природне право, права людини.

Розвиток уявлень про поведінку людини в новоєвропейській філософії права мав соціокультурну зумовленість, оскільки перед людиною XVIII ст. постала проблема вибору себе і оточення та укорінення у життєвому світі та культурі. Просвітництво та його культ розуму започаткували відкриття нових людських можливостей, індивідуальної свободи та прав людини. “Ні родина, ні держава, ані релігія вже не виступають як безумовні типи ідентичності для особистості. З одного боку, ця тенденція сприяє виявленню сутнісних сил людини, формуванню почуття індивідуальної відповідальності, а з іншого, — людина потрапляє в пастку власної “оголеності” перед світом. Виявляється, що для “індивідуалізованої” особи не існує жодної колективної ідентичності, до якої можна було б приєднатися “автоматично”, позасвідомо” [1]. Таким чином, здобута нова самосвідомість автоматично стала позбавленою можливості розчинення у суспільстві шляхом надання йому права нести відповідальність за поведінку людини як складової суспільного організму.

Характерною особливістю епохи Нового часу є також моральна реабілітація людини, обґрунтування її суверенності як морального суб'єкта і утвердження її права на задоволення своїх потреб. Ця епоха “опускає моральність на землю, включає її в сукупність мотивів живого індивіда, намагається пов'язати в один вузол, з одного боку, індивідуальні вимоги, потреби, прагнення до щастя, а з іншої, — суспільні зобов'язання, обов'язок, гідність” [2, с. 122]. У той час було закладено основи сучасного розуміння прав людини як імперативів і норм поведінки людини

і влади, були висунуті концепції виникнення держави із вільної згоди людей, ідеї про те, що держава спирається на природне право.

Школа природного права була вираженням у галузі права того раціоналізму, який панував у Європі XVII–XVIII ст.ст. і планував дійти виключно шляхом висновків розуму до начал, що визначають всі сторони людського життя. “Це був час, настільки перейнятий переконанням у всемогутність розуму, що явища моральності, релігії, мистецтва, права, держави, мови будувалися раціоналізмом на розумі і виводилися з нього без найближчої приналежності до властивостей цих явищ та їх вивчення в тому вигляді, як вони виступали в справжньому житті” [3, с. 132]. Якщо до цього часу правила поведінки встановлювалися законодавцями деколи нерозумно і з користю для себе, то у Новий час було проголошено, що варто лише надати свободу розуму, і він створить відразу найкращі установи.

Поведінка людини в цілому і правова поведінка зокрема, була предметом вивчення філософії та філософії права з давніх часів. Вже в епоху Середньовіччя природне право давало середньовічній людині сенс життя, оскільки на його основі вона будувала свою поведінку, орієнтувалася в культурному просторі, знала своє місце в соціальній ієрархії, чітко усвідомлювала своє призначення. Крім того, в силу існування божественного і природного права людина була істотою духовною, як образ і подоба Бога. Однак вже в Новий час уявлення про таке природне право змінилося і воно почало сприйматися не як провідник божественного розуму, а як кайдани на свободі людини, а соціальна стратифікація Середньовіччя стала позбавленою сенсу [4, с. 112]. У природно-правових концепціях Нового часу хоча і встановлювалися універсальні правотворюючі принципи, все ж вони розглядаються як первинні стосовно людини, як такі, що виступали першоджерелом права і визначали поведінку людини. Створення цілісної концепції правової поведінки через призму вищевказаного вимагає дослідження праць філософів Нового часу, зокрема Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Гроція, Т. Гоббса, Д. Локка, Б. Спінози, Г. Лейбніца, К. Гельвеція, Ш. Л. Монтеск'є, Д. Юма, А. Гольбаха, Г. Сковороди та ін.

Якщо у епоху Античності та Середньовіччя людина була знаряддям божественних сил, а її основною чеснотою була покірливість волі Бога, то починаючи з епохи Нового часу, вона все більше підкоряється тим цілям, які сама визначила. Розрив ідентичності, що відбувається на початку нового часу, на думку сучасних науковців, засвідчує перехід від статичної до мобільної парадигми ідентичності, основою якої виступає не традиція, звичай, норма чи правило поведінки людини, а відмінність. Модерна людина народжується у боротьбі за свободу, за право відрізнятись, бути інакшою і самотньою [5, с. 120], починається бурхливий розвиток індивідуалізму.

Френсіс Бекон вважав, що формальною підставою поведінки людини є закон, який філософ тлумачив у зв'язку із насиллям і справедливістю. Він писав: “У громадянському суспільстві панує чи закон чи насилля. Але насилля іноді приймає обличчя закону, й іноді закон говорить більше про насилля, ніж про правову рівність. Таким чином, існують три джерела несправедливості: насилля як таке, злісний підступ, котрий прикривається іменем закону, і жорстокість самого закону” [6, с. 508]. Філософ виділяв ознаки справедливого і несправедливого закону залежно від можливого насилля. При цьому він не відкидав того, що закони є результатом діяльності держави, яка може існувати лише за допомогою видання законів і контролю за їх виконанням. “Закон можна вважати хорошим у тому випадку, коли його зміст точний, якщо його вимоги справедливі, якщо його легко виконати, якщо він узгоджується з формою держави, якщо він породжує добродетельність в громадянах” [6, с. 530].

У XVII ст. Рене Декарт запропонував ідею рефлексивності поведінки людини. Продовжуючи розвивати ідеї Сократа, він також виділяв у людині тіло і душу [7, с. 471]. Вчений прийшов до висновку, що тіло не потребує душі як джерела активності, розглядається як машина, яка функціонує за законами механіки.

Джерело руху знаходиться не в душі, а в самому тілі, в його конструкції, яка запускається як будь-яка машина зовнішнім поштовхом. Таким чином, згідно з вченням Декарта душа наділена власною активністю, що направляє процеси мислення, пізнання, а основна функція тіла — це рух, який розглядається як рефлекс. Сам термін “рефлекс” у роботах Р. Декарта відсутній, але в його описах будови і функціонування тіла чітко прочитуються основні компоненти рефлексорної дуги [8]. Вчений розподіляв поведінку людини на рефлексорну (продиктовану тілом, тваринну) та вольову (продиктовану душею, є розумом і волею). Рефлексорна поведінка повністю підпорядкована необхідності, тоді як воля є свободою людини. Тому людина є вільною істотою, котра сама визначає свою поведінку.

Необхідною умовою поведінки людини, на думку Р. Декарта, є дотримання морального закону, який включає чотири моральних правила: коритися законам своєї країни і дотримуватись релігії, а також прислуховуватись до поміркованих думок мудрих людей; дотримуватись принципів, які визначив для себе як основні і, “йдучи як можна пряміше, не звертати в бік із будь-якого приводу”; боротися із собою і перемагати себе, змінювати свої бажання, а не світовий порядок і “звикнути до думки, що в повній нашій владі знаходяться лише наші думки”; правильно думати, щоб правильно діяти і отримати разом із тим всі добротності і всі доступні блага: “недостатньо мати гарний розум (*esprit*), найважливіше — це добре його застосувати” [7, с. 257]. Таким чином, за Декартом розум повинен бути визначальним чинником поведінки людини.

В епоху Нового часу право як регулятор поведінки людини звільняється від богословських тлумачень. Природне право починають розглядати як сукупність ідеальних норм, які повинні служити орієнтиром для позитивного права. Такий напрям у правознавстві утворив школу природного права, яка була основоположною у філософії права XVII–XVIII ст.ст. [9, с. 61]. Одним із засновників вказаного філософсько-правового напрямку став Гуго Гроцій, який розглядав природне право як правила поведінки людини, що породжені природою людини, яка спонукає її до взаємного спілкування. До вихідних властивостей людини філософ відносить, насамперед, потяг до спілкування та розумність: “що ж стосується людини дорослої, здатної діяти подібним чином за однакових обставин, то поряд з властивою їй схильністю до спілкування ... слід визнати властиву їй здатність до пізнання та діяльності у відповідності до загальних правил” [10, с. 46].

Взаємодія цих двох природних властивостей людини призводить до виникнення права, яке Г. Гроцій розглядає як дотримання правил поведінки у відносинах з іншими людьми. Специфікою є те, що воно не потребує будь-яких зовнішніх санкцій або будь-якого зовнішнього авторитету, а тому воно не є формалізованим, а постає виключно у вигляді сукупності правил, які виводяться людським розумом безпосередньо з ідеї спільного існування. Як приклад філософ наводить такі правила: утримання від привласнення чужого майна, повернення власникові його майна, дотримання угод та обіцянок, покарання за провину, компенсація завданої шкоди та ін. Уточнюючи запропоноване поняття права, Г. Гроцій зазначає, що взаємодія природних властивостей людини в такому випадку є лише частковою, оскільки розум лише відображає ті умови, які уможливають спільне існування людей, але ще не виступає причиною, яка спонукала б людину узгоджувати свою поведінку з цими правилами. У цьому полягає відмінність між поняттям права в загальному значенні та нормативним поняттям права, коли воно виступає не лише наслідком усвідомлення необхідних для спільного існування правил, але й є об’єктивним фактором впливу на поведінку людини [11].

Томас Гоббс створив першу завершену систему механістичного матеріалізму, виходячи з незмінної чуттєвої природи людини. Основними моральними спонукками людини філософ вважав прагнення до самозбереження та власної цілісності. Предметом потягів та бажань він вважав благо, а зло розглядав як предмет відрази та ненависті. Т. Гоббс, на відміну від Р. Декарта та його безплотного розуміння

природи людських потягів, розглядав їх як тілесно локалізовані чуттєві прагнення, що визначають поведінку людини. Спіноза, вказуючи на ілюзорність свободи волі за Р. Декартом, спонтанності вольового імпульсу, вважав найважливішою спонукою діяння та поведінки людини потяг, який при усвідомленні його стає бажанням, що стосується вже не тільки тіла, але й душі [12, с. 348].

Визначальним мотивом людської поведінки Т. Гоббс визнає корисливість, що регулюється бажаннями і розумом, а джерелом всіх великих і вільних людських суспільств є не взаємна доброзичливість, а взаємний страх людей. Саме взаємний страх визначає природну рівність людей, а свобода розглядається у співвідношенні з необхідністю, оскільки все у світі взаємопов'язане. Філософ вважав, що воля є необхідною причиною добровільних дій, проте через її пов'язаність з іншими речами всі добровільні дії обумовлені необхідними причинами і є вимушеними. Тому свобода сприймалась ним як не відсутність необхідності, а відсутність будь-яких перешкод для дії, оскільки вони перебувають у природі і внутрішніх якостях діючого суб'єкта. Найповнішу свободу людина може отримати у державі, але така свобода не дає користі, бо "всі потерпають від того, що кожному прийде на думку. Коли ж виникає держава, кожен громадянин зберігає за собою стільки свободи, скільки потрібно для спокійного і благодатного життя, відбираючи в інших її лише стільки, аби їх не боялися" [13, с. 373].

Джон Локк розвивав теорію формування людини нового типу, яка набуває знання й уміння, сприяє як власному процвітання та прогресивному розвитку суспільства. Базисом терпимості у Дж. Локка є категорія природного розуму, яка дає людині уявлення про моральний закон природи — прояв божественної волі, якою повинні керуватися у своїх рішеннях люди. Доказом існування закону природи є те, що люди усвідомлюють необхідність погоджувати свої дії із вимогами сумління. Не всі люди, на його думку, через різні причини здатні бачити і відчувати в собі цей закон природи, закон сумління, однак, опираючись на розум, можна визначити межі свавілля і покірності, окреслити поведінку людей [14, с. 6].

Локк вважав, що стан, який притаманний усім людям за природою, — це стан повної свободи в керуванні своєю поведінкою, порядкуванні власним майном та особою так, як вони вважають за потрібне в межах закону природи. Природний стан повної свободи Дж. Локк розглядає як стан рівності, з якого виводяться принципи справедливості та милосердя і стан взаємної любові. Станові природи притаманний закон природи, а розум, який є цим законом, навчає людство дотримуватися закону природи, що полягає у збереженні миру і безпеки людини і людства [15, с. 135]. Природна свобода людини легітимізує її право на самовизначення у відносинах з іншими людьми в упорядкованому, політично організованому середовищі суспільства однак при цьому людина не може виходити за межі свободи, визначені законом, що є загальним для усіх [16].

Бенедикт Спіноза вважав, що людина підлягає дії афектів, оскільки вона є частиною природи, не може не підкорятися її порядкам і законам і безсила перед ними. Філософ підкреслював непереборну силу, яку пристрасті набувають над людьми, розкривав помилковість твердження про те, що люди самі вибирають свої пристрасті. Це безсилля людини перед своїми пристрастями Б. Спіноза називав рабством: "... ми різним чином збуджуємося зовнішніми причинами і хвилюємося, як хвилі моря, гнані протилежними вітрами, не знаючи про наш кінець і долю". На нашу думку, поведінка людини жорстко детермінована афектами, причому ця детермінація зовнішня, оскільки люди усвідомлюють свої бажання, але не знають справжніх причин своїх вчинків. Таким чином, свобода волі є фікцією, вигадкою і як така, що не існує. Під волею Б. Спіноза мав на увазі здатність душі стверджувати чи заперечувати істинність або хибність чого-небудь, а не здатність бажання. Оскільки сутність душі становлять ідеї чи поняття, які містять у собі твердження чи заперечення, Б. Спіноза стверджував: "Воля і розум — одне і те ж" [8].

Свободу Б. Спіноза пов'язував з безмежними можливостями людського пізнання, оскільки саме пізнання причин афектів, розуміння обмеженості своєї свободи роблять людину вільною. Спіноза вважав, що треба не висміювати людські вчинки, не засмучуватися ними або не клясти їх, а розуміти. Таким чином, свобода в теорії Б. Спінози розглядається як пізнана необхідність, оскільки пізнаючи свої стани, складаючи ясні і чіткі ідеї своїх афектів, людина отримує владу над ними і стає вільною. Пов'язуючи емоції з волею, кажучи про те, що поглинання пристрастями не дозволяє людині зрозуміти причини своєї поведінки, Б. Спіноза вважає людину невільною. Однак усвідомлення причини пристрастей відкриває перед людиною межі її можливостей, показуючи, що залежить від її волі, а в чому вона невільна, але залежить від сформованих обставин. Таким чином, афекти, пристрастна мотиваційна спрямованість повинні розглядатися з об'єктивної точки зору, оскільки людина свої дії усвідомлює, але причин, якими вони визначаються, не знає. Механізми "усвідомлення" прихованих збудників поведінки та поступове підпорядкування енергії цих збудників свідомістю є одним із механізмів "етичного" діяння та поведінки людини в суспільстві [10, с. 347].

Г. В. Лейбніц розробив динамічну концепцію індивідуалізації, засновану на визнанні внутрішньої активності індивідуального буття. Індивідуальності він розглядає як монади, тобто цілісні, замкнуті у собі специфічні субстанції буття, що утворюють різноманіття світу. Монади-індивідуальності наділені самодіяльністю, тобто внутрішньою силою, неповторністю та унікальністю, яка реалізується у їх поведінці. Теорія Г. В. Лейбніца абсолютизувала автономність людини, яку вчений оголосив замкнутою у себе сутністю, що не має вікон у зовнішній світ, і тому принцип індивідуалізації виступає у нього здебільшого як "принцип рефлексії у себе" [17, с. 184].

Г. Лейбніц виводить силу бажання пізнавати чи не пізнавати з самої людини, з її сутнісного стану як прагнення, що призводить до поведінки людини. Саме пізнавальна активність є проявом душі та рухів тіла людини: "Ми знаходимо в собі силу починати або не починати, продовжувати або закінчувати різні дії нашої душі і рухи нашого тіла, і притому лише думкою або вибором нашого духу, вирішального так би мовити, що певна дія повинна бути здійснена або не здійснена" [18, с. 157]. Однак така пізнавальна активність обмежується можливостями людського організму. Тому Г. Лейбніц пропонує обмежитися пізнанням буття божого та тими знаннями, які ми маємо про самих себе: "Наше пізнання у багатьох відношеннях відрізняється великою схожістю із зором, зокрема в тому, що воно не зовсім необхідне і не цілком добровільне ... Коли наші здібності направлені на що-небудь, то не від нашої волі залежить, чи визначати пізнання подібно до того, як людина не може не бачити того, що вона бачить" [18, с. 469].

Проблема правової поведінки включає в себе проблему розвитку особистості з урахуванням її власних інтересів та потреб. Починаючи з XIII ст. у філософській думці з'являються спроби обґрунтування цього феномена, зокрема К. Гельвецієм, який вважав, що у своїй поведінці люди керуються прагненням до щастя, породженим любов'ю до себе, а насолода є єдиним предметом бажань людей. Філософ наполягав на тому, що люди завжди діють під впливом певних інтересів, прагнення до щастя, що входить у визначення інтересу як такого, що може дати нам задоволення чи позбавити нас від страждань [19, с. 158]. К. Гельвецій вважав інтерес пружиною людської діяльності і розрізняв три види інтересів: інтереси індивідів або приватні інтереси; інтереси тих чи інших соціальних груп всередині певного суспільства або інтереси співтовариств; інтереси суспільства чи суспільний інтерес. К. Гельвецій надавав великого значення з'ясуванню специфіки кожного з них, вивченню й раціональному регулюванню їх співвідношення.

К. Гельвецій висував на перший план ідею зовнішнього впливу на окремих членів суспільства, бо вважав, що пороки завжди базуються на його законодавстві. За досконалого законодавства будь-яка поведінка, яка суперечить закону, завдаватиме

злочинцеві забагато мук, щоб розумна людина забажала стати злочинцем. За словами К. Гельвеція, презирство деякої частини людей чеснот є результатом недосконалості законів, оскільки саме законодавство, поєднуючи порок із задоволенням, спонукає людину до протиправної поведінки, злочину. Велике мистецтво законодавця полягає в тому, щоб виключити будь-яке порівняння між прибутком, отриманим від злочину, і покаранням, яке чекає злочинця. К. Гельвецій стверджував, що природа унеможливила ізольоване існування людини і вказала їй на співвідношення між користю і вигодою як на основу розумного співжиття, тобто робити для інших те, чого бажаємо собі. При цьому обов'язки, які випливають із суспільного договору, мають силу стосовно кожної особи, незважаючи на те, до якої частини суспільства вона належить [20, с. 158].

Шарль Луї де Монтеск'є вважав, що основне завдання законодавця полягає у тому, щоб запропонувати суспільству такі закони, правила поведінки, які відповідали б історичному рівневі розвитку духу народу. Він вважав, що свобода можлива за будь-якої форми правління, якщо в державі панує право, гарантоване від порушення законності поділом верховної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, які взаємно стримуватимуть одна одну. Основна гарантія свободи — заклади, що стримують і обмежують свавілля. Філософ вважав, що право є мірою свободи. Тому, якщо в конституціях держав не буде передбачено гарантій забезпечення верховенства права, які ставили б перепони для зловживання владою і порушення законів, свобода в них також буде втрачена. Ш. Л. Монтеск'є вбачав у праві загальнолюдську цінність, а мету права — у свободі, рівності та безпеці всіх людей, оголосивши найважливішим законом природного права мир. Він стверджував, що правила поведінки, які встановлені державою, є результатом закономірного впливу різних факторів суспільного розвитку на законодавчий процес, на які повинні зважати законодавець і які мислитель називав духом законів. “Ці закони мусять бути в такій тісній залежності від особливостей народу, для якого вони встановлені, що тільки у надзвичайно рідкісних випадках закони одного народу можуть стати придатними як закони для іншого народу” [21, с. 169].

У контексті вивчення природи поведінки людини вагомим науковим доробком є дослідження відомого філософа Г. С. Сковороди, котрий вважав, що корегувати поведінку людини слід у процесі виховання. При цьому метою виховання є не тільки вміння віднайти істину, пізнавати явища природи, а опанувати такі шляхетні почуття як любов, дружба, вдячність та відповідну поведінку: готовність до самопожертви та самообмежень заради оточуючих [22, с. 235]. Суть морального виховання, за твердженням Г. Сковороди, полягає в розвитку і зміцненні добродітності, а цінувати людину треба не за її матеріальне багатство, чин, посаду, зовнішній вигляд, соціальне становище, а за її внутрішню красу, за її розум і моральні якості. Хороші й дружні взаємини між людьми повинні виявлятися скрізь і завжди, у всіх сферах діяльності й у першу чергу там, де йдеться про формування духовних якостей людей, оскільки початком всьому є любов, “адже любов викликається любов'ю і, бажаючи бути любимим, я сам перший люблю”.

Головні настанови Г. Сковороди щодо вибору правильного варіанту поведінки, гідного життєвого шляху та досягнення особистого щастя є самопізнання і богопізнання, які він вважає ідентичними, оскільки людина, яка пізнає себе, приходять до Бога. Розвиваючи ці ідеї, філософ вперше наголосив на тому, що основою правильного, відповідного природі розвитку людини, який веде до щасливого життя, повинні бути її здібності та обдарування [23, с. 337].

Філософсько-правове розуміння поведінки людини в епоху Нового часу складалось під впливом ідеалу людини, створеного гуманістами Відродження. Принцип індивідуалізації, тобто принцип поведінки, в основі якого лежить визнання абсолютних прав людини, її свободи та незалежності від суспільства та держави, став основним методом відображення дійсності. Філософи цієї епохи намагались обґрунтувати новий погляд на світ та віднайти нові шляхи і можливості його пізнання.

У Новий час ідеї природного права відіграли революційну роль у відстоюванні можливостей людини та створенні відповідних їй сутності умов життя та суспільних відносин, а також юридично обов'язкових правил поведінки. Піднесення самого факту життя до рівня найвищого земного блага додавало впевненості у неповторності людини. Свободолюбство як суттєва риса людини, що природно притаманне їй на рівні з фактом життя, проголошувалось її священним правом. У філософських ідеях природного права того часу людина розглядалась як господар свого життя, який самостійно визначає свою поведінку, керуючись розумом.

Список використаних джерел

1. *Петрова, Г. М.* Проблематизація концепту відповідальності: етико-філософський підхід / Г. М. Петрова // Філософські та методологічні проблеми права. № 1–2011 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fmpp/2011_1/petrova.htm.
2. *Букреев, В. И.* Этика права: От истоков этики и права к мировоззрению [Текст] : [учеб. пособ.] / В. И. Букреев, И. Н. Римская. — М. : Юрайт, 1998. — 336 с.
3. *Гамбаров, Ю. С.* Гражданское право. Общая часть [Текст] / Ю. С. Гамбаров. — М. : Зерцало, 2003. — 816 с.
4. *Михайлов, А. М.* Идея естественного права: история и теория [Текст] / А. М. Михайлов. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 464 с.
5. *Хюбнер, Б.* Смысл в бессмысленное время: метафизические расчеты, просчеты и сведение счетов [Текст] / Б. Хюбнер [пер. с нем. А. Б. Демидов]. — Мн. : Экономпресс, 2006. — 384 с.
6. *Бекон, Ф.* Образец трактата о всеобщей справедливости, или об источниках права, в одной главе, в форме афоризмов [Текст] / Ф. Бекон. — М., 1971. — Т. 1. — 687 с.
7. *Декарт, Р.* Страсти души [Текст] / Р. Декарт // *Декарт, Р.* Сочинения : [в 2-х т.] / [сост. и общ. ред. В. В. Соколова]. — М. : Мысль, 1989. — Т. 1. — 654 с.
8. *Марцинковская, Т.* История психологии / Т. Марцинковская. — [4-е изд., стереотип.]. — М. : Академия, 2004. — 544 с. [Электронный ресурс] Библиотека Гумер. — URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/marcin/04.php.
9. Філософія права [Текст] : [навч. посіб.] / О. Г. Даніль'ян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / [за ред. О. Г. Даніль'яна]. — Х. : Право, 2009. — 208 с.
10. *Гроций, Г.* О праве войны и мира [Текст] / Г. Гроций. — М. : Ладомир, 1994. — 868 с.
11. Прокопов, Д. Є. Природне право як предмет аналізу в європейській новочасній філософсько-правовій думці / Д. Є. Прокопов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2010. № 100 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vknu/FP/2010_100/p_039_044.pdf.
12. Основи психології [Текст] : [підручн.] / [за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця]. — [4-те вид., стереотип.]. — К. : Либідь, 1999. — 632 с.
13. *Гоббс, Т.* О свободе и необходимости [Текст] / Т. Гоббс // *Гоббс, Т.* Сочинения [в 2 т.] / [пер. с лат. и англ.]. — М. : Мысль, 1989. — Т. 1. — 612 с.
14. *Локк, Дж.* Опыт о законе природы / Дж. Локк // *Локк, Дж.* Сочинения : [в 3 т.] / [пер. с англ. и лат.]. — М. : Мысль, 1988. — Т. 3 / ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. — 688 с.
15. *Лок, Дж.* Два трактата про врядування [Текст] / Дж. Лок. — К. : Основи, 2001. — 265 с.
16. *Ханстантинов, В. О.* Ідеї толерантності в ранньому лібералізмі / В. О. Ханстантинов // Збірник наукових праць Гілея : науковий вісник. Вип. 18 (2009). Історичні науки [Електронний ресурс] Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_18/Gileya18/F10.pdf.
17. *Гегель, Г. В. Ф.* Наука логики [Текст] / Г. В. Ф. Гегель // *Гегель, Г. В. Ф.* Сочинения [в 3 т.]. — М. : Мысль, 1971. — Т. 2: Учение о сущности. — 248 с.
18. *Лейбниц, Г. В.* Новые опыты о человеческом разумении автора системы предустановленной гармонии [Текст] / Г. В. Лейбниц // *Лейбниц, Г. В.* Сочинения [в 4-х т.]. — М. : Мысль, 1983. — Т. 2. — 369 с.
19. *Гельвеций, К. А.* Сочинения [Текст] / К. А. Гельвеций // *Гельвеций, К. А.* Сочинения [в 2-х т.]. — М. : Мысль, 1973–1974. — Т. 2. — 603 с.

20. Філософія права [Текст] : [навч. посіб.] / [за заг ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля]. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 336 с.
21. *Монтеск'є, Ш.* О духе законов [Текст] / Ш. Монтеск'є // *Монтеск'є, Ш.* Избранные произведения. — М. : Госполитиздат, 1955. — 346 с.
22. *Сковорода, Г. С.* Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи [Текст] / Г. С. Сковорода. — К. : Наукова думка, 1983. — 522 с.
23. *Сковорода, Г.* Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру [Текст] / Г. Сковорода. — Львів : Світ, 1995. — 429 с.

Надійшла до редакції 20.10.2011

Омельчук О. Н. Философско-правовое понимание поведения человека в эпоху Нового времени

Исследуются исторические аспекты представлений о поведении человека в философии права эпохи Нового времени, когда идеи естественного права сыграли революционную роль в отстаивании возможностей человека, а также формировании юридически обязательных правил поведения. Свободолюбие как существенная черта человека провозглашалась его неотъемлемым правом. В философских идеях естественного права того времени человек рассматривался как хозяин своей жизни, который самостоятельно определяет свое поведение на основании здравого смысла.

Ключевые слова: поведение человека, свобода, естественное право, права человека.

Omelchuk, O. M. Philosophical and Legal Understanding of Human Behavior in the Era of Modern Times

The article is about the historical aspects of the human behavior in the philosophy of law of New time, when the ideas of natural law had a revolutionary role in defending of possibilities of human, and also forming legally obligatory rules of conduct. Freedom was proclaimed as an inalienable right. In the philosophical ideas of natural law of that time persons was examined as an owner of the life, which independently determines the conduct on the basis of good sense.

Key words: human behavior, freedom, natural law, human rights.

